

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ СЛОВОТВІРНОЇ СИСТЕМИ НА РОСІЙСЬКЕ МОВЛЕННЯ ОДЕСИТІВ

Резюме

У статті розглянуто шляхи впливу української словотвірної системи на формування регіональних особливостей російського словотвору в одеському міському койне.

Ключові слова: українська мова, російська мова, словотвір, міське койне.

Summary

The paths of influencing of the Ukrainian word-building on formation of the regional features of Russian word-building in Odessa urban contact vernacular are reviewed in this article .

Key words: Ukrainian language, Russian language, words formation, urban vernacular.

Серед міст України Одеса є найбільшим колоніальним містом, багатомовність якого з початку будівництва була закономірною [32:20-27]. Останнім часом вітчизняні й зарубіжні дослідники багато уваги приділяють вивченню грецької [20;34:71-82;42:235-269], італійської [5:30-35], єврейської [43;14;24], німецької [22], вірменської [11;35:48-57] та деяких інших несхіднослов'янських громад міста [31:220-226; 33:147-150]. Проте своєрідність одеського міського койне (далі– ОМК) — засобу міжетнічного внутрішньоміського повсякденного спілкування корінних мешканців Одеси, створеного на базі російської мови, — свідчить про неабиякий внесок української мови й культури у формування етносоціокультурного стереотипу одесита.

На сторінках статті спробуємо на матеріалі словотвірної системи ОМК показати, наскільки органічно в повсякденне російське мовлення [2] одеситів вписано елементи українського субстрату.

Результати кількох соціолінгвістичних опитувань одеситів 1992 — 2002 р.р., які проводила кафедра російської мови ОНУ, матеріали друкованих, аудитивних і аудіовізуальних ЗМІ, дослідження текстів художньої літератури та мемуаристики, написаної одеситами і/чи про Одесу, доводять, що в ОМК словотвірна система, як і лексична, зазнає найбільших відхилень від російської літературномовної норми в напрямку використання представниками різних етносів українських словотвірних моделей. Як і завж-

ди при близькоспорідненому білінгвізмі, спостерігаємо багатогранність описуваного процесу.

Дослідники російсько-українського білінгвізму виділяють декілька інтерферентних рис у словотвірній системі російської мови в Україні: регулярне вживання іменників жіночого роду на $-к(a)$ та $-их(a)$; розширене використання назв дітей живих істот із суфіксами $-ат/-ят-$ у множині, деминутивних форм іменників, прикметників та інших частин мови; схильність російськомовних авторів України до okazіонального словоскладення [6:291-296]. Вивчення цього питання в ОМК свідчить лише про часткове виявлення названих рис у російському мовленні одеситів. Так, регулярне стилістично нейтральне сприйняття суфікса $-к-$ в іменників жіночого роду з семою 'фах' в ОМК обмежене вузьким колом слів (*економистка, музыкантка, почтальонка, перекупка*). Напр.: ...Она уже и так готовая *музыкантка* [23:260]. Регулярно слова цієї ЛСГ з таким словотвірним формантом одесити вживають лише в розмовному мовленні та просторіччі. Тут цей суфікс продуктивний, про що свідчать численні факти заміни ним суфіксів $-ш-$, $-щ-$, звичайних для іменників цієї групи в російській мові материка (*милиционерка, шофёрка, пекарка, почтарка, фельдшерка* і под.). В ОМК з розмовного мовлення до грубого просторіччя переміщено продуктивність суфікса $-их-$. Це значно обмежує його використання у звичному значенні. Так, 92 інформанти зі 100, котрі 1998 року відповіли на питання про функціонування суфікса $-их-$ у загальних назвах, виявили тільки 5 стилістично нейтральних слів з цим суфіксом: *портниха, повариха, зайчиха, воробьиха, страусиха*. Серед уживаних слів з таким суфіксом інформанти, здебільшого, називали негативно конотатовані іменники, які є лексико-семантичними дериватами зі значенням особи (ЛСДО), утвореними від назв самок тварин (*слониха, галчиха, волчиха, бегемотиха, страусиха*), чи суфіксальними дериватами з принизливим значенням особи (*козлиха, додиха*). У 22 анкетах розрізнено значення суфіксів $-их-$ / $-щ-$: $-их-$ — у назвах жінок, $-щ-$ — у назвах тварин (*тигриця, волчиця, куриця*). Розширене ненормативне використання назв дітей живих істот у множині з суфіксом $-ат/-ят-$ є регулярним лише в кількох випадках: замість *щенки* — *собачата*, замість *близнець* — *близнята*, замість *божки* — *боженята*. Напр.: На одесском

“Олимпе” есть бог и *боженята* [37: 14]. Автор статті сам є батьком близнюків і особисто засвідчує факт такої варіативності серед людей не тільки з низьким освітнім рівнем. Набагато частіше за ненормативні форми з *-ат-/-ят-* в ОМК у мовленні дорослих людей зустрічаємо форми множини з суфіксом *-онк-/-ёнк-*: *ребёнки, волчонки, котёнки, мышонки, голубёнки, кролёнки, зайчонки, телёнки, поросёнки, утёнки, цыплёнки, медвежонки* тощо. Гадаємо, що в ОМК у XIX ст. форми множини з *-онк-/-ёнк-* заповнили російське мовлення одеситів під впливом неслов’янських адстратів і функціонували набагато частіше, ніж сьогодні. Збереження та нерегулярне вживання слів типу *ребёнки, гусёнки* в сучасному ОМК можна пояснити, з одного боку, місцевими традиціями словотворення, з іншого — тяжінням сучасної системи російського словотвору до універсалізації форм множини для назв неживого предмета й живої істоти.

Розширене використання демінутивів в ОМК цілком відповідає частотності вживання демінутивів усіх самостійних частин мови в українській, а не в російській. У середині XIX ст. М.Г.Чернишевський відзначав, що “...народна малоруська [мова–С.С.] ще багатша, ніж народна великоруська, за різноманітністю й уживаністю зменшувальних форм” [39:815]. Про життєвість процесу української демінутивізації російського мовлення України на початку XX ст. свідчить дослідження О.Е.Мандельштама [18:27-35]. Тривала активність демінутивних форм у російському мовленні України порівняно з російською мовою материка спричинена, безсумнівно, впливом україномовного оточення, а також потужним впливом української культури й ментальності, які містять емоційну доміанту [12:134-139]. Цей вплив спостерігаємо в російському мовленні як українського й російського, так і інших етносів Одеси, як жінок, так і чоловіків, як літніх людей, так і молоді. Про продуктивність демінутивізації в ОМК свідчить процес активного проникнення цього явища з усного мовлення до художньої літератури. Найчастіше у творах одеських письменників набувають демінутивізації загальні та власні іменники, що називають істоту. Напр.: ...Прочитай же и порадуйся, *душонок мой* [26:123]. — *Ма-амочка, ты бедняжечка,* — вслед за ней говорит *Тосик* [10: 1]. Живи добре, *хозяйнушка наш!* [25:179]. Старик поцы-

кал языхом, пошёл к выходу, остановился у порога и громко, с упрёком, с угрозой сказав: — Вы! *Гражданчики!* [17:593]. Какая замечательная *девчурочка* [10:435]. Здорово, *племянничек* [1:181]. *Самсончик* лежав на диване, горестно подвернув под себя ноги [10:90]. — Бог с тобой, *Эринька*, мы приехали в Варшаву не ради знакомства с музыкальной школой и оперным театром [8:135]. — ...Кушайте, *Сенечка*... [19:99]. *Зюнчик* сказав, что можно бы пожить и в деревне [17:161]. Друга за частотністю вживання демінутивів група слів — загальні іменники, які називають частини тіла людини чи тварини, предмети побуту, одиниці виміру, географічні об'єкти, одиниці мовлення, стан, дію, а також прикметники, які виступають у функції узгоджених означень до названих демінутивів. Напр.: ...Посмотрите на этого *господинчика*: у него *ножки*, как у *куколки*, я задушила бы такие *ножки* [2:138]. У вас такая *ладненькая ножка*, Она меня почти с ума свела [7:135]. ...Я приготовил для вас *фунтик* чаю... [2:140]. А она рассыпалась серебристым смехом, словно *колоколец* [3:15]. Это ж ещё тот *райончик*... [23:258]. *Садик* там *жиденький*, совсем, правду сказать, *паршивенький цветничкишка* [28,2: 347]. *Хорошенькие сравненьица!* [9:92]. В трамвае номер десять *нескладушка* [7:45]. Процес демінутивізації в ОМК яскраво засвідчують численні приклади з творчої лабораторії загальновідомого в 1990-ті — 2000-ні р.р. телевізійного “Джентльмен-шоу”.

Схильність російськомовних авторів Одеси до оказіонального словоскладення, як і демінутивізацію мовлення, певною мірою спроектовано із сучасних традицій українського словотвору. У ХІХ ст. такими оказіоналізмами були, головним чином, прикметники. Напр.: Я встретил Антония с *полураздосадованным* лицом... [16:7]. ...Более уже не катается на своих *сомнительно-хороших* лошадях [4:118]. У першій третині ХХ ст. складний і складноскорочений способи творення нових іменників стали найпродуктивнішими в російській мові. Не обминає цей процес і оказіонального словотворення в Одесі. Напр.: *Десятиоктябрие* — десятилетня годовщина Октября. <...> Сегодня пуста жилплощадь комнат, но задыхается “гулплощадь” улиц [41,3:2]. Но тянет, зовёт любовь к живому, к новому *слову-делу* [30,2.07:4]. Оказіональні складноскорочені слова є словотвірними компресивами. Семантико-слово-

твірна контамінація часто буває звичайним способом їхнього творення. Напр.: — Я вправе поступиться, как мне *благоугодно*, со своей печкой [10:85]: *благоугодно* = как мне *удовно* + как мне *заблагорассудится*. Під впливом койне одеські письменники часто вживають складні й складноскорочені okazіоналізми із сатиричною домінантою. Напр.: ...Всё это долгожители нашей околотовальной действительности. А может быть даже *и вечножители* [23:65]. Ой, только не надо благодарить словами. Мы не *добродетели* [23:214]. Он так гласил, что вроде на кабельном заводе Был сделан для Одессы *спецуперпрезидент* [7:45]. В нашем институте *НИИСместа* могли работать при открытых окнах [36:10].

Крім напрямків українського впливу на процеси розвитку російської мови в Україні, визначених дослідженнями НАН України, ми спостерігаємо у словотвірній системі ОМК ряд інтерференційних рис нерегулярної дії, спричинених процесами словотвірної аналогії в умовах функціонування російсько-українського піджину:

1) переважання суфіксів *-ениj-/-аниj-*, продуктивних в українській мові, порівняно з безафіксним чи префіксальним способами творення абстрактних іменників (Влюбление двух сердец [15:6] — замість *любовь*. Поставив Вигдорчик єдиницю за “*шумение* в классе”, учитель сказал... [10:189] — замість *шум*. ...Преподаватели привлекают к творческому *исканию* всех учащихся... [27,1:14] — замість *поиск*);

2) поглиблення присвійної семантики суфікса *-ск-* та викликана цим тенденція до перегруповування словотвірних прикметникових суфіксів (Никогда не пойму феноменального свойства *среднестатистического* одессита “обуть” ближнего... [13:7]. Я вот, говорю, за что сел? За краденый *совхозский* тарантас! [41,10:6]);

3) уживання суфіксів *-ушок-*, *-ушек-* на місці *-ешок-/ешек-* в іменниках-демінутивах чоловічого роду (*гребушок, ремушок, камушек* [3 розмови різних інформантів] — замість *гребешок, ремешок, камешек*);

4) зростання продуктивності наголошеного суфікса *-от-* збірних іменників у грубому просторіччі (*босота* = *босяки*; *бандота* = *бандиты*; *жлобота* = *жлобьё, жлобня*; *шморгота* = *гадость*; *свинота* = *свиньи* і под. Напр.: Когда мы открывались, ни на ментов, ни на *бандоту* я не рассчитывал... [23:258]);

5)тяжіння до продуктивного оформлення префіксом *со-* іменників сумісного значення, а префіксом *недо-* — іменників зі значенням недостатньої ознаки (Одесские “идиёты” всё-таки отличались от своих неодесских собратьев и *сосестёр* [23:193]. Запечатлелось в памяти, как выглядел сам Катаев, как слушали его *сопляжники*... [38:295]. ...Его ослепляло недоверие к недоучам и *недослухам* [10:187]);

6) підвищена продуктивність префіксів *с-* і *на-* у дієсловах (Присили сбудить [41,20:5] = разбудить. ...*Смаклеровал* одному помещику молотилку [2:147]. Пёс его *схватил* грипп... [21:4] = подхватил. Нужно скорее идти на курсы, *наспециализироваться* и — за работу [30,15.03:2]. Зачем он *назвал* столько народу! [28,1:36]);

7) уживання дієслова *выглядеть* без префіксу (Как он *глядит*? Как я вам *гляжу*? Ты сегодня *глядишь* не совсем (3 розмов різних інформантів);

8) підвищена продуктивність у просторіччі префіксально-суфіксального способу творення якісних прислівників (*задешевле, задороже; по-быстрому, по-крепкому, по-светлому* і под.). Напр.: Можно подумать, ваши рассказы были *задороже* [29:13]. Спиридонов *по-быстрому* сделал вид... [29:36]).

Таким чином, серед наслідків впливу української мови на словотвірну систему ОМК є риси, що відповідають загальним для російської мови України тенденціям розвитку, і риси, характерні лише для ОМК. Причини запозичень з української мови виникають як у площині психосоціальної, так і суто лінгвістичній. Близька спорідненість російської та української мов, їх функціонування в межах одного міста на протязі всієї історії розвитку Одеси, високий кількісний склад як російської, так і української громад, поступове (з 1920-х років) вирівнювання соціально-професійної структури української та російської громад призводять до того, що українсько-російська лексична інтерференція наявна в усіх сферах і стилях спілкування — від літературно унормованого мовлення до грубого просторіччя. Специфічною для ОМК є різна частотність виявлення певних рис, спричинених впливом української мови.

1. **Аверченко А.** Полевые работы // Дерибасовская — Ришельевская: Одесский альманах. — 2000. — №3.

2. **Бабель И.Э.** Сочинения: В 2-х т. — М., 1990.— Т.1.
3. **Варбанец И.** Люби ближнего (Рассказ художника) // Маяк. — Одесса, 1903. — №2.
4. **Гроссул-Толстой П.** Собрание рассказов: Из одесской жизни. — Одесса, 1869.
5. **Демьянова Л.И.** Итальянский язык в учебных заведениях Одессы в XIX столетии // Записки з романо-германської філології. — Одеса, 2001. — Вип.9.
6. **Дидковская Л.П.** Русская речь в украинском и белорусском языковом окружении: Словообразование. Ч.1 // Функционирование русского языка в близкородственном окружении. — К., 1981.
7. **Донская С.** Ша! Слухи ходят за Одессу: Стихотворения. — Одесса, 1998.
8. **Друкер И.** Музыканты: Роман/ Авториз. Пер. с евр. И.Гуревича, Я.Левина. — М., 1964.
9. **Зозуля Е.** Я дома: Рассказы. — М., 1962.
10. **Инбер В.М.** Собрание сочинений: В 4-х т. — М., 1965. — Т.2.
11. **Калустьян Л.Х.** Армянская диаспора Одессы. — Одесса, 1999.
12. **Ковалевська Т.Ю.** Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. — Одеса, 2001.
13. **Константинов В.** Вальсы собачьего года: Заметки чужака о предъюбилейной и юбилейной Одессе. — Кишинёв, 1995.
14. **Котлер И.** Очерки по истории евреев Одессы. — Иерусалим, 1996.
15. **Крокодил:** Еженедельное издание. — Одесса, 1911. — №35.
16. **Литературные листки:** прибавление к “Одесскому вестнику”. — Одесса, 1834. — №1.
17. **Львов А.Л.** Двор: Роман. — М., 1992.
18. **Мандельштам И.Э.** Об уменьшительных суффиксах в русском языке со стороны их значения // ЖМНП. — 1903. — №7/8.
19. **Митрофанов И.** Водолей над Одессой // Знамя. — 1992. — №3-4.
20. **Одесская** греческая община: прошлое и настоящее(1795–1996г.). Научн. ред.И.К.Калмакан. — Одесса-Афины, 1996.
21. **Одесский юмористический альманах.** — Одесса, 1894. — Вып. 2.
22. **Плесская-Зебольд Э.Г.** Одесские немцы. 1803 — 1920. — Одесса; Гёттинген, 1999.
23. **Пойзнер М.Б.** С Одессой надо лично говорить... (Из подсмотренного и подслушанного). — Одесса, 2001.
24. **Полищук М.** Евреи Одессы и Новороссии: Социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии (1881 — 1904). — М., 2002; Иерусалим, 5762.
25. **Полищук С.** Песни рыжего клоуна: Стихи. — Одесса, 1989.
26. **Рабинович О.А.** История торгового дома Фирлич-и-К° // Литературные вечера. — Одесса, 1849. — Ч.1.
27. **Силуэты:** Литература, искусство, театр, кино (журнал). — Одесса, 1922.
28. **Славин Л.И.** Избр. произведения: В 2-х т. — М., 1981.
29. **Смирнов В.П.** Операция “Гиппократ”. — Одесса, 1997.
30. **Станок:** Газета. — Одесса, 1921.
31. **Степанов Е.Н.** Одесский (Новороссийский) университет в польско-вос-

точнославянском социокультурном взаимодействии // Слов'янський збірник. — Одеса, 2000.

32. **Степанов Є.М.** Монолінгвізм і полілінгвізм міста у минулому й сучасному // Мовознавство. — 2001. — №4.

33. **Степанов Є.М.** Особливості сучасної мовної ситуації у болгарській громаді міста Одеси // Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. — Ізмаїл, 2001. — Вип.11.

34. **Степанов Е.Н.** Особенности культурной и языковой ситуации в греческой диаспоре города Одессы // Мова і культура. Культурологічний компонент мови. — К., 2002. — Т.ІІ. — Вип.4. — Ч.2.

35. **Степанов Є.М.** Особливості культурної та мовної ситуації у вірменській громаді міста Одеси // Мовознавство. — 2002. — №4-5.

36. **Ташма Е.И.** Собственное мнение: Юмор и сатира. — Одесса, 1987.

37. **Утёсов Л.О.** Спасибо, сердце!: Воспоминания, встречи, раздумья. — М., 1976.

38. **Хелемский Я.** Пан Малярж // Вопросы литературы. — М., 2001. — Май-июнь.

39. **Чернышевский Н.Г.** О словопроизводстве в русском языке / Полн. собр. соч.: В 15-ти т. — М.: Госиздат, 1949. — Т.2.

40. **Шайкевич Б.О.** Одеса — огнище на българската култура. — Одеса, 1995.

41. **Шквал:** Двухнедельный журнал “Известий” Одес. Губкома КП(б)У, Губисполкома и Губпрофсовета. — Одесса, 1928.

42. **Papoulidis С.К.** Les grecs de Russie au 19e siècle et au début du 20e // Balcan Studies. — Thessaloniki, 1991. — Vol.32. — Part 2.

43. **Zipperstein S.** The Jews of Odessa: A Cultural History, 1794 — 1881. — Stanford, 1985.

С. М. Дмитрієв

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ПРОТООСНОВА ОДЕСЬКОЇ УРБАНОЛІНГВИ

Резюме

У статті розглянуто особливості одеської урбанолінгви в аспекті української протооснови.

Ключові слова: українська мова, одеське мовлення, урбанолінгва, протооснова.

Summary

In the article, the peculiarities of Odessa urban lingua in the aspect of Ukrainian protobasis are considered.

Key words: Ukrainian language, Odessa speech, urban lingua, protobasis.

Однією з найважливіших проблем сучасної одесики є дослідження унікальної одеської урбанолінгви, яка у різних джерелах називається “одесский язык”, “одессиш” і навіть “одесское кой-